

, Ojārs Bušs (Rīga)

Ar gaismu saistīto jēdzienu atspulgs Latvijas vietvārdos

Analizējot īpašvārdus (galvenokārt vietvārdus un personvārdus) no etimoloģiskās semantikas jeb motivācijas viedokļa, parasti priekšplānā izvirzās konkrētu reāliju (augu, dzīvnieku, topogrāfisko objektu, cilvēka un tā ķermeņa daļu utt.) apzīmējumi. Tiem pretstatā abstraktu jēdzienu apzīmējumi kā īpašvārdu motivētāji lielākoties tiek aplūkoti kā zināms kopums, nesadalot to detalizētāk (sal., piem., personvārdu analīzē Balodis 2008, 92–101).

Savulaik, aprakstot retāk lietotus latviskas cilmes priekšvārdus 20. gadsimtā (Bušs 1999), nācās secināt, ka vienu no lielākajām etimoloģiskās semantikas grupām veido ar gaismu, dažādiem gaismas avotiem un uguni saistītu jēdzienu motivēti vārdi (starp šīs grupas motivētājevārdiem tāad galvenokārt pārstāvēti abstraktu jēdzienu apzīmējumi, piem., *gaisma*, *ausma*, *blāzma*, *austra*, kaut gadās arī pa kādam reālijas nosaukumam, piem., *dzirkste*). Ar šādu semantiku – to varētu mazliet nosacīti saukt par gaismas semantiku – 20. gadsimta latviešiem acīmredzami saistījās pozitīvas asociācijas. Lai nonāktu pie šāda puslīdz aksiomātiska secinājuma, patiesībā nemaz nav nepieciešama īpašvārdu analīze, pietiek atcerēties kaut vai Ausekļa „Gaismas pili”; līdz ar to arī secinājuma hronoloģiskais ietvars atvirzās pagātnē vismaz līdz 19. gadsimta otrajai pusei. Turklāt gaismas un tumsas pretstats kā labā un ļaunā cīņas metafora, domājams, eksistējusi valodā un apziņā (iezīmējoties arī folklorā) kopš vēl daudz senākiem laikiem.

Gaismas semantikas jēdzieni, protams, ir atspoguļojušies arī Latvijas vietvārdu sistēmā. Tomēr starp relatīvi senākiem vietvārdiem (relatīva senuma kritērijs: iekļaušana J. Endzelīna sastādītajos divos Latvijas vietvārdu vārdnīcas sējumos (Endzelīns 1956; 1961)) nav neviena, kas būtu veidots no pirmajiem trim iepriekš minētajiem abstraktu jēdzienu apzīmējumiem, savukārt neliela toponīmiska produktivitāte fiksēta vietvārdiem ar *austra(-)*, *austriņ-*. Apelatīvs *ausma* gan ir Raiņa darināts (Karulis 1992, I 91 s.v. *aust^a*), tāad senākus vietvārdus nevarēja motivēt, taču apelatīvi *gaisma* un *blāzma* atrodami jau 17. gs. tekstos (retākais no tiem – *blāzma* līdz ar deminutīvu *blāzmiņa* – iekļauts K. Fīrekera vārdnīcas manuskriptā ([www.senie](http://www.senie.lv))), tomēr relatīvi senākajā Latvijas toponīmijas slānī atspoguļojumu nav guvuši.

Pārsteidzošs ir kontrasts ar Latvijas mūsdienu toponīmiju: saskaņā ar Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras datiem šobrīd Latvijā ir apmēram 90 apdzīvoto vietu nosaukumu (mājvārdu un ciemu nosaukumu) ar sakni *Ausm-* (no tiem samērā daudziem gan, jādodomā, pamatā personvārds *Ausma*), pa nepilniem 50 – ar *Gaism-* un *Blāzm-* ([http://lgia](http://lgia.lv)).

Gaismas koncepta nozīmīgums latviešu tautas apziņā acīmredzot ir lavīnveidīgi pieaudzis 20. gadsimtā.

Literatūra

Balodis, Pauls 2008 – *Latviešu personvārdu etimoloģiskās semantikas teorētiskais modelis un tā realizācija*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai.. Rīga.

Bušs, Ojārs 1999 – Tautmīlis, Saulnesis, Žubīte jeb reti lietotie 20. gadsimta latviskie personvārdi. *Vārdadienu kalendārs. 2000.–2003.* Sast. O. Bušs. Rīga: Valsts valodas centrs, 464-475.

Endzelīns, Jānis 1956 – *Latvijas PSR vietvārdi*. I daļa 1. sējums. A—J. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.

Endzelīns, Jānis 1961 – *Latvijas PSR vietvārdi*. I daļa 2. sējums. K—Ū. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1961.

Karulis, Konstantīns 1992 – *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. I–II. Rīga: Avots.

www.senie – www.korpuss.lv/senie

http.lgia – http://map.lgia.gov.lv/index.php?lang=0&cPath=4&txt_id=88